



ՊԱՐԳԵՎ ՇԱՀԱՋՅԱՆ

(Ավագ դասախոս)

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ԵՎ ՄԻՍԱԲ ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քսաներորդ դարի սկզբի արևմտահայ գրականության անմոռանալի փառքերից մեկի՝ Միսաք Մեծարենցի գրական ժառանգությանն անդրադառնալիս՝ մեր մտածումն աւելանալով, բնական մի մղումով գնում ու կանգ է առնում հայ ժողովրդի հոգևոր ստեղծագործության ամենավերական ու կատարյալ արտահայտություններից մեկի՝ Հայաստանյայց եկեղեցու վրա, որն իր հույակապ իրագործումներով դարեր շարունակ հսկայական դեր ու նշանակություն է ունեցել մեր ժողովրդի կյանքի ու գործունեության բոլոր ասպարեզներում ընդհանրապես և ինքնատիպ հայ գրականության ստեղծման գործում մասնավորապես: Արդարև, Հայաստանյայց եկեղեցին, լինելով հայ ժողովրդի ազգային ամենաբնորոշ հատկանիշների, նրա հավաքական նկարագրի, նրա ամենավիրական իղձերի և ապրումների կենդանի ու շքեղ հանդիսարանը՝ միշտ և ամեն տեղ, հայրենի երկրում, թե օտար հորիզոնների տակ, ներշնչման անսպառ աղբյուր է հանդիսացել մեր գոսանների, տաղասացների ու բանաստեղծների համար և դրանով իսկ իր խոր ու տևական ազդեցությունն է դրոշմել մեր ոչ միայն հոգևոր, այլև աշխարհիկ բանաստեղծության վրա: Ոչ մի ժողովրդի մոտ, ոչ մի ժամանակ կրոնական բանաստեղծությունն իր խոշոր ու արժեքավոր մասով այնպես չի ներծծված, չի ներթափանցված իր եկեղեցու խորհրդով ու ավանդություններով, ինչպես հայ բանաստեղծությունը: Ամանապես ոչ մի այլ եկեղեցի, իր անսահմանատու փայլով ու թովչանքով, այնքան հարազատորեն չի ճառագայթել որևէ ժողովրդի ազգային բանաստեղծության մեջ,

որքան հայ եկեղեցին: Եվ այս՝ նրա համար, որ ոչ մի եկեղեցի այնպես չի ձուլված, չի նույնացած իր ժողովրդի հետ, ինչպես Հայաստանյայց եկեղեցին՝ հայ ժողովրդի հետ: Բավական է աչքի առաջ ունենալ միայն վերջին հարյուրամյակի ընթացքում ապրած ու ստեղծագործած մեր լավագույն բանաստեղծներից շատերի գործերը, և դժվար չի լինի հաստատել այդ ճշմարտությունը: Մեր ազգային գրականության ամենապայծառ դեմքերից՝ Դուրյանի, Հովհաննիսյանի, Թումանյանի, Իսահակյանի, Սիամանյոյի, Մեծարենցի, Թեքեյանի և դեռ շատ ուրիշ մեծարժեք բանաստեղծների դասական ընտիր գործերից շատերը իրենց տոհմիկ գրավչության նպաստը բերում են մեր ժողովրդի ազնվագույն զգացումներն ու հույզերը իրենց մեջ բյուրեղացնող մեր շարականներից ու օրհնասացություններից:

Մեր գրականության այս նվիրական ուխտյալների մեջ Միսաք Մեծարենցը թերևս այն միակ բանաստեղծն է, որի ստեղծագործություններն ակնհայտ կերպով, ավելի քան որևէ այլ բանաստեղծի գործերը, իրենց վրա կրում են հայ եկեղեցու ազդեցությունը ոչ միայն իբրև նյութեղեն իրականություն, գիծ ու պատկեր, այլ մանավանդ իբրև ներքին զգացողություն, արյան ժառանգություն, ապրում, ոգի: Հիրավի, Հայաստանյայց եկեղեցին իր խորհրդով, իր նվիրագործված դարավոր ավանդություններով, իր ծեսերով ու արարողություններով, իր ոգեկան մթնոլորտով հզոր ներշնչարան է հանդիսացել այս գտարյուն գավառացի բանաստեղծի համար նրա ստեղծագործական կարճատև կյանքի

շրջաններում, և այդ տեսանկյունից էլ նրա գրական ողջ ժառանգությունը արժանի է լրջմիտ ուշադրության: Ներկա ուսումնասիրությամբ մեր, նպատակը չէ անշուշտ նշել նրա բարձր ու ինքնատիպ արվեստի հիմնական գծերը: Այդ ուղղությամբ թե՛ անցյալում և թե՛ մանավանդ մեր ժամանակներում արժեքավոր հսկայական աշխատանք է կատարել հայ քննադատական միտքը՝ հայ գրականությանը տալով առանձին հոգվածների, ուսումնասիրությունների և մեծագրությունների մի ամբողջ շարք, և, հակառակ դրան, Մեծարենցի գրական վաստակի վերլուծությունը դեռևս չի սպառվել, որովհետև նրա ներքին հարուստ աշխարհի և բանաստեղծական ինքնատիպ արվեստի շրջանակներն այնքան լայն են, որ միշտ էլ պահանջ է զգացվելու նոր խոսքի: Սույն աշխատությամբ մեր մտահոգությունն է սեղմ գծերի մեջ քննության առնել Մեծարենցի գրական ժառանգության առնչակցությունը հայ եկեղեցու հետ և այդ լույսի տակ էլ արժևորել նրա գործը:

Մեծարենցի ապրած ժամանակաշրջանն ու միջավայրը, նրա անհատական կյանքի պայմանները, անձնական ճակատագիրը և մի շարք այլ հանգամանքներ, նրա պատանեկության առաջին տարիներից իսկ ինքնել մի նախասիրություն, բնական մի հակում ու տրամադրություն են առաջացրել նրա մեջ դեպի հայրենի բնությունը, նրա կախարհական գեղեցկությունները, մի անգուսպ սեր ու անձկագին կարոտ են վառել նրա հոգում դեպի առանձնությունը, դեպի երազների աշխարհը: Ծնված լինելով և իր մանկությունն ու սարսուռն պատանեկությունն անցկացնելով ազգային ավանդություններով ու հավատալիքներով հարուստ հայկական մի գյուղում և, բացի այդ, ի բնե լինելով խիստ տպավորվող երեխա, նա իր հոգու ամենանվիրական անկյուններում կանխահասորեն կուտակել է հայրենական բնակարանների, գյուղական կենցաղի հիասքանչ պատկերների մի ամբողջ աշխարհ: Կենսագրական բավականին մանրամասն տվյալներ մեզ առում են, որ Մեծարենցի ծննդավայրը՝ Բիմկյանը, Արածանի գետի ափին, աղբիների և ծառատանների մեջտեղում, ծեռուտ մի խորշի մեջ ամփոփված, պարզ ու չարքաշ հողի աշխատավորներով բնակեցված մի գյուղ է եղել, և Մեծարենցին է վիճակվել նրա առաջին «մտքի գիւնովը» լինել և իր բանաստեղծությունների մեջ վերապրեցնել այդ չքնաղ գավառակը՝ «խանդավառելի մանկականությամբ մը հիշակերտված»: Եվ իսկապես, հակառակ նրան, որ կյանքի դառն պայմանները հարկադրել են նրան շատ վաղ հեռանալ իր ծննդավայրից և իր ստեղծագործա-

կան կյանքն անցկացնել քաղաքային կյանքի թոփուրների ու ժխորի մեջ, սակայն պատանեկան հուշերով և ապրումներով բորբոքված նրա երևակայության մեջ միշտ էլ կենդանի է մնացել իր հարազատ միջավայրի պատկերը, իր մանկության ոսկեշող պարտեզը, իր երազների աշխարհը: Ահա թե ինչու՞ Մեծարենցն իր ամբողջ էությանը ձուլված է բնության տարերքին և հատրդակից է նրա խորհուրդներին ու արքեցություններին: Ոչ մի հայ բանաստեղծ այնպես չի երգել բնության ծով շքեղությունը, նրա գույներն ու ձայները, նրա խորհրդավորությունն ու իմաստությունը, ինչպես այս գավառացի երիտասարդը: Բնության այս պաշտամունքի մեջ էլ արտահայտվում է Մեծարենցի միասնականությունը, որը մոայլ չէ, այլ լի պայծառություններով ու ցուցանքներով: Երբ ժամանակին բանաստեղծության անունով ճառող, բայց բանաստեղծությունը սրբապղծող պանդուրների մի երջանիկ քարավան անխնա լուտանքներ էր թափում նրա արվեստին, Մեծարենցը, ձերբագատված «տաղտըկալի եսին ոչնչաբանություններեն», հավատարիմ իր ներքին ձայնին, սաեմ ինչ,՝ կյանքի բոլոր երևույթների, բնության ամեն մի շյուղի մեջ «գերագույն էակի» ներկայություն էր ուզում տեսնել, ենթարկվել այդ ճակատագրական ուժին, կորցնել ինքն իրեն, ձուլվել, խառնվել տիեզերական գործությանը: «Բանաստեղծին ձայնը տիեզերական հարաբերականության մը լարը պետք է ըլլա, բոլոր գույներուն համադրական թրթրոտմովը տրոփուն», սահմանում է նա ճշմարիտ բանաստեղծի կոչումը իր «Ինքնադատության փորձ մը» հայտնի հոդվածում: Բնությունն այսպես իր շաղլ գեղեցկությունների մեջ սանձող, իր թաքուն ու քողարկված հուզումների մեջ հետապնդող Մեծարենցի մայվածքը սակայն չի գործածվել քնեղելու համար մեզ օտար ու խորթ հորիզոնների նըվաղկոտ գեղեցկությունները կամ հեռավոր երկրների տարաշխարհիկ հրապույրները, որովհետև նա ուներ պատրաստի պատկերների մի գմայլելի շարք իր մտքում ու աչքերի առաջ: Այդ պատկերները գալիս էին իր գյուղից ու անդրագույն մի պատանության հորիզոններից: Այս իմաստով էլ Մեծարենցը, որպես բանաստեղծ, ամենից առաջ պարտական է իր հողին, թերևս շատ ավելի, քան կարծում ենք մենք: Այսպես ուրեմն, նա իր ամենահզոր ներշնչումները քաղել է արևոտ ժայռերի մեջ մրափող իր հեռավոր, իր տոհմաշունչ բնօրրանից, նրա բազում գեղեցկություններից, որոնք տարիների մշուշի միջից երկարաձգվել են նրա հիշողության մեջ ու երկարաձգվելով՝ խոսացել ու վերածվել են դյուսական մի տեսիլքի: Եվ Մեծա-

րենցն իր ստեղծագործական կյանքի ողջ ընթացքում չի կարողացել ձերբազատվել կախարդական այդ շրջանակից:

Այդ կախարդական շրջանակի կենտրոնում, անտարակույս, առավել ցայտուն գծերով, որպես հին օրերի մի քաղցր վերհուշ, ճառագայթել է գյուղական խոնարհ մի ժամատան ընտանիքի ու մտերիմ պատկերը, իր խորհրդավոր շրջափակով, իր հնավանդ զանգերի հրավիրակ ղողանջներով, ժամավորներով ու ժամասացներով, կիրակնօրյա պատարագով, իր սրբազան կամարներն ի վեր բարձրացող օրհնամահի մեղեդիներով ու խնկի ծխերով, տոնական օրերին շրջակա ավաններից խումբ-խումբ ուխտի եկող գեղջուկ հավատացյալների ցնծագին ժխորով ու դեռ հազար ու մի սրբություններով, որոնք տևապես առինքնել են նրա հոգին և իրենց ուժեղ դրոշմը դրել նրա ստեղծագործության վրա: Այս հանգամանքով պետք է բացատրել առավելապես նրա հոգեհարազատությունը հայ եկեղեցու ու նրա սրբությունների հետ: Այդ հոգեհարազատությունը իր վառ արտահայտությունն է գտել ոչ միայն Մեծաբեկիցի տաղարանում ընդգրկված առանձին քերթվածների գմայելի մի շարքի մեջ, ինչպիսիք են՝ «Կիրակնօր»-ը, «Աստվածամար»-ը, «Խունկ և արցունք»-ը «Հոգեհանգիստ»-ը, «Արդի մարդուն Հայր մերը»-ը և այլն, այլև բազմաթիվ համեմատությունների, առանձին պատկերների ու փոխաբերությունների մեջ, որոնք ցրված են նրա գրեթե բոլոր բանաստեղծություններում:

Ահա նրա գողտրիկ մեկ քերթվածը՝ «Այգերգ»-ը, որով բանաստեղծը ուրվագիծ պատկերն է տալիս հայրենական իր գյուղի: Քերթվածի հենց առաջին տողը հինավուրց հայկական մի վանքի պատկերն է կանգնեցնում այդ ուրվանկարի կենտրոնում՝ ստեղծելով պահ ու շրջանակ:

«Սարերուն մեջ կկոծկոծի այգուն՝ կոչնակը վանքին»:

Կամ՝

Վանքին քովի արահետեն կարավանները կանցնին»:

Մի ուրիշ ծանոթ քերթվածում, այս անգամ դաշտային աշխատանքի ու գեղջուկ ջրվորի գովքը հյուսող, մենք հանդիպում ենք նույն հարազատ պատկերին՝ գունագեղ մանրամասների ներդաշնակ հարակցությամբ:

«Վանքին բակը կաղոթեն հսկա ծառեր տարորեն,
Որոնց տամուկ շուքին մեջ Աստվածամարն է կայներ: (Ջրտուր)»:

Սա ընտանի տեսիլն է նրա մանկության՝ Բինկյանի Աստվածամոր եկեղեցին, որը գտնվելիս է եղել բանաստեղծի տան շատ մոտիկ, մեծ ծյուրերով շրջապատված: Ահա այս տեսիլն է, որ, ինչպես առավոտյան լույսը, բանաստեղծը տանում է միշտ իր հետ, հոգու մեջ սեղմած թանկագին լուսանկարի, սուրբ մասունքի պես: Նույն ծանոթ պատկերի միջամտությունը գրավում է մեզ Մեծաբեկիցի արձակ գրվածքների մեջ ևս, ուր միշտ հայրենի գյուղի նույն զանգերն են ղողանջում «ոսկեծայր թակաղներով», վերջալույսի խաղաղ պահերին «գետեզրին մոտեն լավող կոչնակին զանգյունն է...» որ խորհրդավոր կերպով կորրեկտ գագսմունքները», գյուղի նույն ընտանի գետն է, որ իր ցամառ օրերին վեր է բարձրանում «ջուրին ծոցը իջնող վանքին քարե սանդղակներեն» և միշտ նույն «սպիտակ, գութեթարդ Աստվածամայրն է, որ կծպտի անուշ... բարի Աստվածամայրը, որ ստվերի խունկ մը, օրհնություն մը կթոթվե» («Ջրին ծառը»): Եվ ա լսպես, բանաստեղծի անհանգիստ երևակայությունը ուր էլ որ թափառի, նրա միտքը ինչպիսի կայքերի վրա էլ սավառնի, ինչպիսի անանուն հուզումներ էլ ալեկոծեն նրա հոգին, նրա երագկոտ աչքերը ամեն թփի ու ծառի մեջ միշտ տեսնում են խաղաղ ու խոնարհ հայկական մի մատուռ, ամեն խորշի մեջ՝ սրբազան մի դաբիրա:

Հայ եկեղեցին գերագույն ներդաշնակությունների ու արվեստի աղբյուր է հանդիսացել Մեծաբեկիցի համար: Նրա խորհուրդն ու ավանդությունները «սրբասաց» բանաստեղծի վրձինին տվել են գիծ, գույն, արև ու գեղեցկություն ու ճառագայթ, ոգի ու ոճ, նա ամբողջապես տիրապետված է եղել արարչագործ նրա լույսով, այն դարձրել է պաշտամունքի ու հսկումի խորան: Նրա ձայնով, ծափով ու ծնծղալով է հորինել իր ամենադաշնավոր տաղերը: Նրա «աստվածարյալ» հոգին ամեն րոպե տարուբերվել է նրա զանգերի երկնաճեմ ղողանջներով, լույս ու հույս շատրվանող նրա դյուրական կանթեղներով, թալշանման խնկով, խորանից ծուփ-ծուփ բարձրացող խնկանման ալե-լուիաներով: Ահա այս միջավայրն է եղել նրա մանկության նորաքաջ հավատքի առաջին սեմը: Ունև առաջին ավագանը նրա հոգու մկրտության, ուր նրա սրտի ականջն ի վեր կարկաչել են գրաբարի ոսկեդիմիկ բաները: «Ի՛նչ արքեցությանք» է ըմպել նա նրա տաղերի ու շարականների ոսկեպաղպաջ նեկտարը: Մի անգամ բաժանվելուց հետո հայրենի եկեղեցու հարազատ միջավայրից, այնուհետև միշտ նրա սիրտն ու աչքերը որոնած, քաջած, կանչած են նրան, և նա հայ հոգու մագնիսական այդ դաշտից երբեք չի

կարողացել բաժանվել ու հեռանալ: Եվ ինչ-
քան թափանցել է նրա լույսերին ու հույզե-
րին, այնքան ավելի սրտասպինո փարվել է
նրան, ծանոթացել նրա երգերին ու վերքե-
րին, ճանաչել նրան իր իսկության ու արյու-
նի մեջ ու սիրել է հայ հոգին: Ինչքան լսել
է նրա մեղեդիներն ու շարականները, այն-
քան ավելի նրանց խունկն ու հունչն է վեր-
բարձրացել է դեպի կայքերն «աստվածա-
ձայն»: Ամեն Զատիկի ու Ծաղկազարդի, տո-
նական կիրակիներ են արշալույսվել նրա հո-
գու եղերում: Նրա մանկական դեռափոթի
շուրթերը թոթովել են հրաշարվեստ գանձե-
րը հայ տաղարանի. «Զարթո՛ք, փնո՛ք իմ,
գարթի՛ք...»:

Պատահական է արդյոք, որ Մեծարենցի
բանաստեղծությունների մեջ հանգիստության
եզր կազմելու կոչված բազմաթիվ պատկեր-
ներ, գեղարվեստական խոսքի նորօրինակ
գուգահեռներ, լայն ու ընդարձակ փոխաբե-
րություններ, որպես աստղծ ունեն հայ եկե-
ղեցու՝ դարերով նվիրականացած սրբու-
թյունների մի ամբողջ գոհարաշարք: Այդ
սրբությունների նվիրական բեկորներն են
ահա, որ զանազան առիթներով, տարբեր
քերթվածների մեջ, ի հայտ են գալիս ար-
վեստագետ բանաստեղծի երեք հզոր զգա-
յարանների ճամփով՝ տեսողության, հոտա-
նության և լսողության: Այսպես է, որ բանա-
ստեղծը ծառերը աղոթող քահանաների նը-
ման կանգնեցնում է վանքի բակերում, նրա
նայվածքի տակ անտառները աղոթող սրբեր
են դառնում, նրա մտածումը անձնավորվում
է «հե՛ք, անդեհ քահանայի» կերպարով, որ
«խաչ հանելով կրսե բառեր լուսեղեն» («Մե-
նելոց»), անձրևոտ գիշերը նույնպես (տար-
օրինակ է) նրան թվում է մի «քարեքարի,
գթած քահանա», որ բանաստեղծի ծարա-
ված հոգու մեջ թոթվում է մի «սրբենի տե-
ղատարափ, գերթ մասունքի ջուր» և Լուսա-
վորչի հիասքանչ տեսիլքի մեջ երևացած
հրեշտակի նման հնչեցնում է իր բարբառը՝
որպես «ոսկի մուրճ» («Անձրև»), նրա ա-
կանջին տոսիների խարշափը «թախժոտ
օրհներգ»-ի պես է հնչում, կապտորակ դաշ-
տերը երգում են «լուսին ոսկի պատարագը»,
նրա սիրտը իբրև ընծա վարդի պես բաց-
վում է «լուսոտոգ պատարագին սրբանվեր»,
վերջալույսի արևը մերթ «իրիկվան ոսկի
հրեշտակն» է և մերթ «կարմիր, նախշուն մի
հավկիթ», որ «կերթա իր Զատիկին», թռչուն-
ների դալայը նրան ծննդաների ձայնն է հի-
շեցնում, կամ նրա հոգում հուշերը ծափ են
զարնում «ծննդաներու պես ցնծուն», հարե-
վան հեղեղատի ձայնը «լուսաշող ալելու»
է, գյուղի արահետները խնկի գույն ունեն,
իսկ այգիները՝ խնկի բույր, առավոտյան
սյուրը մյուստնի հոտ ունի, բլրակները իրենց

կամայ ճակատին «երիմած ծաղիկէ նարոտ»
են կապում, արևի հրեղեն գունդը մի բուր-
վառ է, կինը՝ «աստվածաձայն եղեն», հեղի-
նակը երբեմն գիշերացին խավարը «հավումի
խորան» է դարձնում, երբեմն արևին է ըս-
պասում ցնծապատար՝ «ունկնդրելու զան-
գակն անոր պատարագին», երբեմն ստալո-
տըն է ուզում լինել՝ վշտահար հոգիների սե-
ղանի վրա «լուսածափտ մուկեր վատելու հա-
մար», կամ առավոտյան ձյան վրայից գյու-
ղի փողոցներով եկեղեցի գնացող գեղջկու-
հու քայլերի կշռույթը բանաստեղծին հիշեց-
նում է «կոչնակին ձայնը ծամուն» և այլն, և
այլն: Ու այսպես Մեծարենցի եկթագիտակ-
ցական ամբողջ աշխարհը լի է հայ եկեղե-
ցուց, նրա խորհրդից ու ավանդություններից
ծնունդ առած մտապատկերներով: Կյանքի
ու բնության մեջ նրա նուրբ զգայարանների
տակ ընկնող ամեն իր ու երևույթ, նրա հո-
գում ծնունդ առնող ամեն մի զգացում զար-
մանալիորեն գուգորդվում և ներդաշնակվում
է այդ մտապատկերների հետ: Առավել հատ-
կանշական է այս տեսակետից նրա բառա-
պաշարը, որի ծանրակշիռ մեկ մասը բաղ-
կացած է մեր եկեղեցական կյանքի, մեր կրո-
նական ծեսերի ու արարողությունների հետ
անմիջականորեն կապված բառերից, ինչ-
պիսիք են, օրհնակ՝ մոմ, աշտանակ, նարոտ,
պատարագ, օրհներգ, աղոթք, հաղորդու-
թյուն, ուխտավոր, խունկ, տաղ, մեղեդի, ե-
ղեն, ծննդա, շուշիա, մյուստն, սրբանոթ,
խաչ, զվարթուն, նափորտ, խնկաման, բուր-
վառ, նշխար, ջահ, խորան, արևագալ, լու-
սակալ, մեղրամոմ, շուրջառ, ստաշխ և
սրանց նման բազմաթիվ այլ բառեր ու նրանց
ով կազմված ածանցումներ ու բարդություն-
ներ, որոնք նրա բանաստեղծությունների
մեջ հանդես են գալիս նաև որպես մակդիր-
ներ: Պետք է նկատի ունենալ սակայն, որ
նման բառերի հաճախակի կիրառությունը
հեղինակի կողմից լույս ինչ-որ նախասիրու-
թյան արդյունք չէ, այլ թխում է ավելի խոր
պատճառներից: Այդ բառերը նրա քերթված-
ների մեջ չեն գործածված որպես արտաքին
պաճուճանք, դեկոր ու փայլ, այլ որպես ներ-
քին զգացողություն:

Մեծարենցի ստեղծագործության մեջ ա-
ռանձնապես ուշագրավ են մի շարք բանա-
ստեղծություններ, որոնք, ինչպես արդեն
նշել ենք, ուղղակիորեն կապված են հայ ե-
կեղեցու, նրա խորհրդի ու ավանդություննե-
րի, մեր ժողովրդի կրոնական հավատալիք-
ների հետ, և որոնք խորապես դրսևորում են
բանաստեղծի հուզական աշխարհը, նրա
հիմնական տրամադրությունները: Քերթ-
վածների այդ շարքին է պատկանում, օրի-
նակ, ժամանակակից հայ բանաստեղծու-
թյան ամենաընտիր գոհարներից մեկը՝ «Կի-

րակմուտք»-ը, ուր հեղինակը հայ եկեղեցու խորհրդով հավիշտակված, մտքի ու հոգու գերագույն լարումի մեջ, ապրում ու իր հետ ապրեցնում է մեզ պաշտամունքի սրբագույն պահերից մեկը: Այդ քերթվածը մեզ տանում է հայկական պարզուկ մի տաճարի կիսա-սովորից ներս՝ հաղորդակից դարձնելու մեր եկեղեցիներում կատարվող շաբաթ երեկոյան ժամերգության խորհրդին: Երկարաձրգվող երազային երեկոն, որ հանդարտորեն նիրհում է մեր ժամերից ներս, հանկարծակի վերավորվում է կամարներից իջնող լույսի մեծ գծերից: Պատերի վրայից հալած կարմիրը կարծես քայլում է հայտնի քայլերով:

«Հուշի՜կ փախչող իրիկվան ծիրանի լույսն է զվարթ...»:

Երեկոյան արևը շուտով փախչելու է: Ու նրա պայծառությունը, հակառակ իր ծիրանի զվարթ գույներին, ինչ-որ տխուր մի բան ունի իր մեջ պահած:

«Ոսկի թելեր՝ պըլլըված խունկի թավիշ մշուշին.

Կապույտ ծոպեր, ծիածա՜ն, ծփուն ձայներ, միստի՜ք վարդ,
Լույսն արցունք մոմերու, որոնք հանդարտ կը մաշին»:

Եվ ապա՝

«Խունկի ծարավ իմ հոգիս կծծե պահն այս հանդարտ,
Ոսկեկրակ աչքերով բուրվառներն երբ կը ճոճին,
Պակուցում մը հոգեգրավ հոն կթողու զիս անթարթ,
Կզգամ համբույրն՝ իմ հոգիս պարուրող բիլ մարմաշին»:

Կամ՝

«...Խորհուրդին եմ ծնրադիր, բազուկներս խաչանիշ,
Ու կսպասեմ, որ ծագի հոգվույս պաշտա՜ն Կիրակին»:

Պետք է տեսած լինել խնկի այդ մշուշը, որ, սկզբում աղոտ, սակայն հանկարծ կրակ ու ոսկի է դառնում՝ թափանցվելով արևի սյունակից: Ու մեզ թվում է, որ ահա ուր որ է մեր առաջ բացվելու են ներքին կյանքի դռները, և մենք հաղորդակից ենք լինելու նրա հոգու վեհագույն խորհուրդներին, վերանալու ենք նրա հետ եկեղեցու նյութական կամարներից դեպի մեծ կամարումը տիեզերական աշխարհների ու թևելու ենք դեպի անըմբռնելի խորությունները, որոնք բացվում են մեր գըլ-խավերևում:

Անտարակույս, բանաստեղծը իր այս ներշնչումը պարտական է պատանության տարիներից իր հիշողության մեջ երկարած ու

երագույն տարտամացած պատկերացումների: Եվ ահա մեր աչքերի դիմաց, իր գյուղի եկեղեցու դասում, կանթեղների մեղրածորան լույսի տակ գալիս և կանգնում է մի հեզ ու ամաչկոտ մանչուկ, որ դպիրների կողքին, մյուռոնի նման փայլուն դեմքով ու երազկոտ աչքերով, բուրվառներից դուրս ժայթքող խնկի քույակներով հագեցած ռունգերով, նիհար մի մոմ բռնած ձեռքին, վտիտ մարմինը սպիտակ շապիկի մեջ պատանքած՝ երգում է երագո՛ւն, շարականների շուշանային շըշունջը արտում: Այս պատկերով միայն հնարավոր է բացատրել այդքան զուլալ մի ներշնչում: Բանաստեղծի հիշողության ահավոր պրկումի, լարումի շնորհիվ է միայն, որ ընտանի ձևերն այսպես դուրս են գալիս իրենց անհայտ դամբարաններից ու իրենց մեռած գծերի լքումը հավաքում: Արվեստագետը հարություններ իրագործող Աստված է այստեղ: Երբ ուզում է հավատարիմ մնալ նրանց պատկերին, տարիների մշուշը գալիս աղուտացնում է շատ բան, և շատ հայելուց արցունքոտված նրա աչքերը եղծելով գծագրության հստակ հենքը՝ տարվում են անիրական, կեպ իրական, գրեթե թրթռուն ոգեղինացման: Այսպես է, որ բանաստեղծը թափանցում է իրերի արտաքին նկարագրից դեպի ներս, սուզվում հայ եկեղեցու սրբությունների՝ շարականների, ժամագրքերի, աշտանակների, բուրվառների ու մոմերի ներքին խորհրդի մեջ ու գտնում այն նոր ներդաշնակությունը, որ խուսափում էր նրանց մակերեսներից: Ահա թե ինչո՞ւ Հայաստանյայց եկեղեցին իր ամենալայն ու ամենախոր իմաստով, Մեծարեցի արվեստի գլխավոր հրապույցներից մեկն է կազմում:

Վերևում հիշատակված բանաստեղծությունների թվին է պատկանում նաև «Աստվածամար» հրաշալի քերթվածը: Սա հատկանշական մի օրինակ է ազնվագույն ներշնչումի, կրքոտ երևակայության, որ բանաստեղծը իր անձը, ցանկությունների ճամփով, հազար ձևի ու հազար նշխարի բաշխելուց հետո, ուզում է ելնել իր «ցավին սարակնի վեր» ու ասել Աստուծո մորը.

«Եվ իդձերուս կապույտին վրա, վարդ

ամպը դուն,
Վարդ ա՜մպն եղիր, մերթ լուսնկան

պատմունանող.

Դո՛ւն, աստվածյան գեղեցկության արփավո՛ր հարս,

Սրբության կո՛ւյսը ձյունաձիր ու հրավարս:

Գիշերին մեջ կիջնե դեռ ուղիւր լուսեղեն,

Կաթի՛լ մը կաթ՝ ծովացած քու սրբությունեն»:

Հայ եկեղեցու նվիրական կամարներից «աստվածյան ձայնին վայրէջքը» լսող և իր «աստվածարյալ» հոգու համար Աստվածամոր «ծովացած» սրբությունից «կաթիլ մը կաթ» աղերսող բանաստեղծը այստեղ մեզ հիշեցնում է աղոթասաց մեր մյուս բանաստեղծի՝ Նարեկացու՝ Աստվածամոր նվիրված հրաշալի տաղը: Երկուսի ներշնչումներն էլ բխում են նույն հզոր աղբյուրից՝ նըրանց հոգին դիեցնող Հայաստանյայց եկեղեցուց: Եվ արդեն Նարեկացու նկատմամբ Մեծարենցի՝ պաշտամունքի հասնող հիացումն ու անվերապահ մեծարանքը, նրա հոգեհարազատությունը գալիս են ոչ այնքան այդ «գրական հսկայի» բարձր արվեստից, ոճի և լեզվի անապատ հարստությունից ու ճոխությունից, որքան այս երկու հեղինակների ստեղծագործությունների շփման կետերից, նրանց ստեղծագործությունների արեհակցությունից:

Հայ եկեղեցու սրբազան ավանդությունների լուսավոր մթնոլորտով է ներթափանցված նույնպես Մեծարենցի «Խունկ և արցունք» բանաստեղծությունը: Ահա մի հատված այդ քերթվածից.

«Ծի» մ'արցունքով կաթիլ մը խունկ,
Սրբանոթին մեջ կցանե
Մայրս որ կանցնի անտես դռնե,
Եվ երջանիկ՝ կոնե ունկ
Անդրաշխարհեն եկող ձայնին:
Աչքերուն, որ զինք կդիտեն

Կիրակմուտքի խունկին ատեն՝
Ձեռքն անընդհատ կուտա խնչն հին»:

Այս քերթվածը, ինչպես ինքը՝ հեղինակն է ասում, հիմնված է ժողովրդական մի հավատալիքի վրա: Կիրակմուտքի խնկարկությունների ընթացքում լուսեղենները իրենց սիրելիների կայքերն էին գնում՝ ստանալու համար իրենց ընծալված խունկն ու արցունքը, կամ հուսավրեպ, գլխիկոր ետ դառնալու և նրանց հիշատակի ոգեկոչումով վերապրեցնելու սիրելի հոգիները:

Նույն շարքից ահա մի ուրիշ քերթված՝ «Հոգեհանգիստ» խորագրով, որ նույն հարազատ մթնոլորտի, նույն ապրումի դրոշմն է կրում:

«Կը թրվոս զանգակին ձայնը թոշուն.
Ոսկի նափորտ հագած շաբաթ՝ իրիկ-
վան
Տիրանվեր քղանցքին տակ դողդոջուն,
Ու ծուխին մեջ մթնշաղիմ երկևան:

Նրբանցքին մեջ մայրս աղոթք մը
կհեծե,
Կապրեցընե սիրելիներն իր ամեն:

Աներկրային խաղաղ ձայնը կլսե
Մեռածներու հուշքին՝ հոգիս իմ
հանգիստ»:

Կամ «Ջրտուք» բանաստեղծության հետևյալ տողը, որ հետավոր դարերից եկած և քրիստոնեության ճամփով մեր եկեղեցու կողմից «Տյառնընդատաջ»-ի խորհրդի մեջ սրբագործված ու դրանով իսկ հայ ժողովրդի հոգում արմատավորված մի հին ավանդության բանաստեղծական արձագանքումը է:

«Խարույկները՝ ոսկեբաշ՝ ուրեք ուրեք
կվառիս»:

Ինչպե՞ս չհիշել դեռ Մեծարենցի մի այլ գողտրիկ տաղը, որն ունի շատ անսովոր մի վերնագիր՝ «Սիրերգ»: Անսովոր, որովհետև այդ բանաստեղծությունը բառիս ընթացիկ իմաստով սիրո մի երգ չէ՝ հին ու ծանոթ ըզգացումների տուրք տվող, այլ բանաստեղծի երևակայության մեջ տեսացած մի սուրբ հիշատակի ոգեկոչումը՝ առավոտյան կոչնակի ձայնի հետ եկեղեցի շտապող մանկահասակ մի աղջկա պատկերով: Այնպիսի՝ ջերմ աղապատանք, անասնձ կարոտ, հայրենի և կրոնական սրբությունների նկատմամբ հավատքի ու պաշտամունքի այնպիսի՝ անկեղծ մի շեշտ կա այնտեղ, որ մարդ վարանում է հատվածել քերթվածի շքեղ կառուցվածքի ներդաշնակ ամբողջականությունը:

«Ջյունին վրայեն կերթաս, արև՝ ձյուն-
նածաղիկ,
Քայլիդ չափն է կոչնակին ձայնը ժամուն,
Ծուրջդ է ծիածան, ո՛հ, առտըվան այս ժամուն,
Սիրտդ՝ ուխտադիր սրբության մը խաղաղիկ:
Ջյունին վրայեն կերթաս, արև՝ ձյուն-
նածաղիկ,
Մնջելով ունկն ի վար աղոթքդ անծա-
նոթ,
Ու շփելով շուրթիս սյուր մը մյուռոն-
հոտ.
Հիմա կերգեն, ո՛հ, «Ջարթի՛ք, փա՛րք
իմ, գարթի՛ք...»:

Ահա նրա «Տո՛ւր ինձի, Տե՛ր» բանաստեղծությունը, որն ընթերցողի հոգու մեջ բաց է անում սրբազույն զգայությունների պայծառ մի տիեզերք: Իր բյուրեղյա պարզությամբ, մարդկային ամենաազնիվ բաղձանքների դրսևորումով՝ այս քերթվածը իրո՞ք կոչված է ժամանակակից մարդու Հայր մեր-ը լինելու: Աստծուց «անանձնական» ուրախություն աղերսող բանաստեղծի հոգու ամեն խորշե-

րից տիեզերական համակարգումը իր ոսկյա ընձյուղներն է նետում դեպի դուրս: Այնքան անկեղծ, այնքան սրտաբոլս գեղում կա այս բանաստեղծության մեջ, որ մարդ ակամա պատրանքն է ունենում շատ հին օրերի աղոթքի խոհանոցը լսելու:

«Տո՛ւր ինձի, Տե՛ր, ուրախությունն ան-
անձնական.

Զայն սրբասաց իմ հոգյակիս ընձե՛մ խո-
րան՝

Զայն իմ մտքիս ծխե՛մ՝ գերթ խունկ
բազմաբուրյան»:

Կամ՝

«Տո՛ւր ինձի, Տե՛ր, ուրախությունն ան-
անձնական.

Ու սեղանիս վրա դրված մեն մի նկան
Զույգ մը խիհղեր գեթ ունենա թող
խաչանիք»:

Եվ վերջապես «Ըլլայի»-ների ոսկեշարը, որ մարդկային վսեմ ցանկությունների շքեղ մի տողանցք կա: Այս շարքի ամեն մի քերթվածի մեջ բանաստեղծն ապրում ու շնչում է մի լայն, համայնապարփակ սիրով, մարդասիրական խորունկ բաղձանքներով ու զգացումներով: Այս մարդասիրությունը, համայնական սիրո այս խենթ պոռթկումը, բնության ամեն մի մասնիկի նկատմամբ պաշտամունքի այս խոր զգացումը, որ Մեծարենցի ստեղծագործության ամենաբնորոշ գիծն է կազմում և որը ցայտուն նորություն էր արևմտահայ գրականության մեջ, Հայաստանյայց եկեղեցու ու նրա հոգևոր ժառանգության՝ հեղինակի վրա ունեցած ազդեցության անձխտելի վկայությունն է հանդիսանում: Մեծարենցի ժամանակակիցներն ասում են, որ նա Ակնա բարբառով բազմաթիվ աղոթքներ և օրհնության տարազներ էր հավաքել, որոնք խնամքով պահում էր մոտը և հաճախ ընթերցում: Այդ օրհներգներն ու աղոթքները, որոնք միանգամայն ներդաշնակվում էին նրա ընդհանուր տրամադրություններին ու մտայնությանը, անկասկած իրենց առանձնահատուկ դրոշմն էին դրել նրա հոգու մեջ և ուժեղ ներշնչանքների առաջնորդել բանաստեղծի պատանի հետաքրքրությունը: «Ըլլայի»-ների ամբողջ շարքը մեկնում է ժողովրդական և կրոնա-ազգային այդ երգերի մոտիվներից:

Բերենք այդ շարքի ամենաընտիր կտորներից մեկի՝ «Իրիկունը» քերթվածի հետևյալ քառյակը, որի մեջ ընտանի արձագանքը կա տոհմաշունչ այդ զգայության: Համատարած խաղաղ երեկոն բանաստեղծի ներքին տեսողության ուժով թանձրանում, ձև ու մարմին է ստանում հսկայական մի ժամատան խորհրդավոր պատկերով.

«Սա իրիկու՛նն ըլլայի ես,
Լի զանգակին դողանջներովն երկնա-
նեմ.

Խնկապառար, օծուն, ջահված ժամի
պես

Սա իրիկու՛նն ըլլայի ես»:

Երեկոյան այս կոչնակի ամբարձուրդ դեպի երկինք ու նրա հետ զուգորդաբար՝ եկեղեցու զանգվածեղ ուրվանկարի օծուն ու շիջանուտ նշույտը սրբազան մի խորհուրդ ունի իր մեջ: Բանաստեղծի նայվածքը, նրա ներքին աչքը չէ այն ուսպնակը, որի մեջ առարկաների, տեսարանների գծագրությունն արտացոլվում է հորինվածքի մանրանկարով կամ բաղկացուցիչ տարրերի հավասարիմ շենքով, այլ մի գորավոր զգալարանք, որն ընդունակ է ընկալված պատկերի քողարկված ճառագայթումն արձանագրելու:

Ի դեպ պետք է ասել, որ եթե կրոնական զգացումը, բառիս ավանդական իմաստով, տեղ չունի կամ շատ թույլ է արտահայտված Մեծարենցի բանաստեղծությունների մեջ, ապա դրա փոխարեն, սրբության զգացումը, բառիս ամենալայն իմաստով, առանցքն է կազմում նրա ողջ ստեղծագործությունների: Ոչինչ ավելի առիճնող է և վեհոբնեմ հուզիչ, քան այդ «սրբագործումը» մարդու և բնության, ինչ որ ունեն նրանք իրենց մեջ անբայքայելի ու հավերժական, ոչինչ ավելի հրգոր է, քան բանաստեղծի լայն ու ազատ թռուիչքը դեպի կյանքն ու համայնական սերը և ոչինչ ավելի ներշնչող, քան նրա լուռ հաղորդակցությունը բնության մեծ ուժերի հետ: Այս տիեզերագագացողությունն ահա, միացած գեղագետ բանաստեղծի նրա մյուս արժանիքների հետ, լուրօրինակ մի փայլ ու գրավչություն է հաղորդում նրա բանաստեղծություններին: Բնության ամեն մի տեսարան, ամեն անկյուն ու խորշ, ծառ ու ծմակ բանաստեղծի համար անանուն մի սրբարան է, անհուն տիեզերք մի սրբություն է, ապրող ու շնչող ամեն էակ նրա հոգում կաթեցնում է երկյուղած պաշտամունքի սրբազան մի սարսուռ: Ահա թե ինչու՝ առավոտյան «հինայի կարմրություններ հագած» հորիզոնի առջև խաչ հանելու և ծնրադրելու անդիմադրելի տեղնով է բռնվում բանաստեղծը, կամ այնքան ուժգին ցանկանում է «պարզկա ցայգուն անուրջին մեջ լվալ» հոգին, «պատկերն ըլլալ սրբազնացած համայնին» և կամ ամբողջությամբ հանձնվել «ցնորաբեր» գիշերվա միստիկ կախարդանքին: Եվ նրա այս լքումը, անձնատվությունը բնության խորհրդի ու տիեզերական ներդաշնակության դիմաց բոլոր ուժեղ զգայությունների նման մեզ համակում է իր անկեղծության, խորության, քաղցրության համար:

Մեծարեցի այս համատարածյալ տրամադրություններն ու բնութենապաշտ հակումները, ինչպես արդեն նշեցինք, ներքին խոր ընդհանրություններով կապված են մեր եկեղեցական տաղերի, արևագալի երգերի, մեր շարականների ու տոնական մեղեդիների հետ, որոնց մեջ այնքան վսեմ գեղեցկությամբ արտահայտված է զարնան, լույսի, արևի, բնության բոլոր տարրերի, համայնական սիրո ու խաղաղության մեծ խորհուրդը: Նույն ոգու անաղարտ արտահայտությունն են նաև Մեծարեցի բանաստեղծությունները, որոնք կարծես Շնորհալու շարականների մեջ դրսևորված սուրբ զգայությունների քնքշանքը, Նարեկացու տաղերի հորդարովս, արևային պայծառ գույների

ներդաշնակ գեղեցկությունն են քերում մեզ: Այս իմաստով էլ Մեծարեցը որպես բանաստեղծ, հարազատ ծնունդն է Հայաստանյայց եկեղեցու, և նրա ստեղծագործությունները, մեծ չափով, նրան են պարտական մեզ այնքա՜ն առինքնող իրենց հայեցի բույրն ու քաղցրությունը: Ու մենք համոզված ենք, որ Մեծարեցի տաղերի ներշնչող ուժը երբեք չի թուլանա մեր ժողովրդի մեջ, նա կմնա մեր նոր քնարերգության անմահ ակունների կողքին այնքան ժամանակ, որ հայ եկեղեցին իր խորհրդով ու ավանդություններով, իր հոգևոր ժառանգությամբ, որպես հայ հոգու հարազատ պատկերը, շարունակի ճանապարհել ու կայծկլտալ յուրաքանչյուր հայի սրտում:

